Scientific quarterly (scientific-research article) of Islamic world political research
Vol. 12, No. 2, Summer 2022, 171-189
DOI: 10.21859/priw-120207

The evolution of the media and Islamic parties from the Soviet Union to the South Caucasus

Roholla Khalilinejad[1]

Date received: 2022/01/16 **Date of acceptance**:2022/05/26

[Downloaded from priw.ir on 2026-11-08]
[DOR: 20.1001.1.23222980.1401.12.2.7.4]

Abstract

Improving the relations between Russia and the Caucasus with the Muslim world will be especially important in the future of this region. This work should be started in such a way that the society can have a correct idea of Islam and how it affects the Ummah and the behavior of Muslims. Unfortunately, now, the non-Muslim population of Russia and the Caucasus region have wrong ideas about Islam. If we accept that the creation of conflict in parts of the Caucasus (Karabakh) was planned years before the collapse of the former Soviet Union and to prevent the unification of Iran and the Republic of Azerbaijan; Therefore, the continuous influence of the West and the intelligence services of the region in the Caucasus is undoubtedly aimed at securing their interests. This article is an answer to the question of what is the evolution of the Islamic media and parties from the Soviet Union to the South Caucasus, the research method in this research is descriptive-analytical and using the Internet and library documents.

Keywords: Soviet Union, Russia, Caucasus, Islam, Media, Azerbaijan

1. Assistant Professor, Department of Political Science, Payam Noor University, Tehran, Iran , rohollahkhalilinejad@gmail.com

Copyright © 2018, This is an Open Access article. This work is licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License. To view a copy of this license, visit http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/ or send a letter to Creative Commons, PO Box 1866, Mountain View, CA 94042, USA...

[DOR: 20.1001.1.23222980.1401.12.2.7.4] [Downloaded from priw.ir on 2026-11-08]

پژوهشهای سیاسی جهان اسلام، انجمن مطالعات جهان اسلام
فصلنامه علمی (مقاله علمی - پژوهشی) پژوهشهای سیاسی جهان اسلام، سال دوازدهم، شماره دوم، تابستان ۱۴۰۱، صص ۱۸۹ - ۱۷۱

DOI: ۱۰.۲۱۸۵۹/priw-۱۲۰۲۰۷

سیر تحول رسانه و احزاب اسلامی از شوروی تا قفقاز جنوبی

روح‌اله خلیلی نژاد[۱]

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۱۰/۲۶ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۳/۰۵

[Downloaded from priw.ir on 2026-11-08]

[DOR: 20.1001.1.23222980.1401.12.2.7.4]

چکیده

بهبود گسترش روابط روسیه و قفقاز با جهان اسلام اهمیت ویژه‌ای در آینده این منطقه خواهد داشت. این کار را باید به نحوی شروع کرد که جامعه بتواند تصور درستی از اسلام و نحوه تأثیر آن بر امت و شیوه رفتاری مسلمانان داشته باشد. متاسفانه اکنون، بخش غیرمسلمان جمعیت کشور روسیه و منطقه قفقاز، تصورات نادرستی از اسلام دارند. اگر ما بپذیریم که ایجاد مناقشه در بخش‌هایی از قفقاز (قره باغ) سال‌ها پیش از فروپاشی شوروی سابق و برای جلوگیری از اتحاد ایران و جمهوری آذربایجان طرح ریزی شده بود؛ بنابراین نفوذ مستمر غرب و سرویس‌های اطلاعاتی منطقه در قفقاز بی تردید بمنظور تأمین منافع آن‌ها می‌باشد. این مقاله د رپی پاسخ به این سؤال است که تحول رسانه و احزاب اسلامی از شوروی تا قفقاز جنوبی چگونه می‌باشد، روش تحقیق در این پژوهش توصیفی- تحلیلی و استفاده از ابزار اینترنت و اسناد کتابخانه‌ای می‌باشد.

واژه‌های کلیدی: شوروی، روسیه، قفقاز، اسلام، رسانه، آذربایجان

۱. استادیار گروه علوم سیاسی دانشگاه پیام نور ، تهران ،ایران. rohollahkhalilinejad@gmail.com

Copyright © 2018, This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 International, which permits others to download this work, share it with others and Adapt the material for any purpose

۱-مقدمه:

تحولات رسانه‌های اسلامی در روسیه از لنین تا پوتین دیدگاه دولت روسیه نیز نسبت به مسلمانان تا حد زیادی تغییر کرده و آن‌ها مسلمانان را بعنوان بخشی از شهروندان روسی پذیرفته‌اند، به نحوی که پوتین روسیه را یکی از مدافعان اصلی اسلام در جهان می‌داند. از طرفیبه رغم پیگیری جامعه اسلامی روسیه و دیدگاه مثبت مقامات ارشد این کشور، فقدان مرکز واحد اطلاع رسانی در جامعه اسلامی روسیه و تفاوت‌های جدی بین فرقه‌های اسلامی از موضوعات مهم انتشارات انشعابی و غیر متمرکز به شمار می‌آید.

اولین روزنامه‌های اسلامی در مناطق تاتارنشین روسیه به برکت فعالیت گروه‌های مشهور به ((جدیدیون)) و به خصوص اسماعیل گاسپیرالی، رهبر شناخته شده آن‌ها منتشر گردید. وی در سال ۱۸۸۳ انتشار ((روزنامه ترجمان)) را آغاز کرد که به ارگان اصلی مطبوعاتی این جنبش تبدیل شد. در این میان، روزنامه‌های جنبش تجددگرایان (جدیدیون) مانند ترقی، تجار، الاصلاح و عدل، بیشتر از همه شهرت یافته بودند. رضاالدین فخرالدین اف- مفتی شهر اورنبورگ- مجله ترقی خواه شورا را تأسیس کرد. اوایل قرن بیستم در پاریس انتشار مجله مسلمان شروع شد که به زبان روسی، زندگانی امت اسلامی روسیه را منعکس می‌کرد.

((قدیمیون)) مخالفان عقیدتی جدیدیون بودند و به انتشار مجلات مربوط به ترویج عقاید خود پرداختند. از اواخر سال ۱۹۰۶ مجلات ((دنیا)) و ((معیشت)) و ((دین معیشت)) منتشر می‌شدند که در آن دیدگاه جناح محافظه کار روحانیت مسلمان ابراز می‌شد. مجمع روحانی اسلامی اورنبورگ روزنامه ((معلومات محکمیه شرقیه ایرنبورگیه)) را با شمارگان ۸۰۰ نسخه منتشر می‌کرد.

در دوران شوروی، نشریات اسلامی تا سال ۱۹۲۸ به فعالیت خود ادامه دادند و سپس از انتشار آن‌ها جلوگیری بعمل آمد. تنها بعد از احیای نظام ادارات روحانی مسلمانان در سال‌های دهه ۱۹۴۰، در این زمینه تحولات مثبتی پدید آمد. از سال ۱۹۴۷ به همت ((اداره روحانیت مسلمانان آسیای میانه و قزاقستان)) انتشار مجله ((مسلمانان شرق شوروی)) با شمارگانی نه چندان زیاد آغاز شد. البته انتشار این مجله بعد از مدت کوتاهی متوقف گردید و در سال ۱۹۶۸ از سر گرفته شد. در این مجله مسائل علوم دینی، فعالیت سازمان‌های اسلامی در زمینه عبادت و فعالیت‌های بین المللی منعکس می‌شد و نیز فتاوی، بخش‌هایی از خطبه‌ها و مطالب نشست‌ها و مجامع مختلف به اطلاع می‌رسید. تا سال ۱۹۸۹ مجله مسلمانان شرق شوروی تنها نشریه مسلمانان اتحاد شوروی بود. (زرگر، ۱۳۸۸: ۸)

فصلنامه علمی -پژوهشی
پژوهشهای سیاسی جهان اسلام

[Downloaded from priw.ir on 2026-11-08]
[DOR: 20.1001.1.23222980.1401.12.2.7.4]

۲-تحول رسانه‌ای پس از فروپاشی شوروی

در آستانه فروپاشی اتحاد شوروی، اولین روزنامه‌های اسلامی روی کاغذ ارزان بوسیله دستگاه‌های تکثیر منتشر شدند. در این میان نشریات افراطی مانند روزنامه توحید- ارگان مطبوعاتی حزب تجدید حیات اسلام- و ((پیک مسلمان)) وابسته به مسجد جامع شهر ساراتوف که از محتوای مشابهی برخوردار بودند، بخش قابل توجه مطبوعات اسلامی را تشکیل می‌دادند. در سال ۱۹۹۰ اداره روحانیت مسلمان بخش اروپایی و سیبری انتشار روزنامه خود را از سرگرفت که به نشانه تداوم کار مجمع روحانی اورنبورگ، ((معلومات)) نامگذاری شد. انتشار این روزنامه به دلیل مشکلات مالی متوقف گردید ولی در سال ۱۹۹۷ با تلاش محمدعلی خوزین-مفتی منطقه پرم- از سر گرفته شد.

در سال ۱۹۹۱ در قازان اولین بنگاه انتشارات ادبیات اسلامی در روسیه به نام ((ایمان)) افتتاح شد و به انتشار روزنامه‌ای به زبان تاتاری با همین نام مبادرت ورزید. در سال ۱۹۹۳ در قازان انتشار مجله ((نوراسلام)) شروع شد و یک سال بعد روزنامه ((ایمان)) به زبان روسی و روزنامه ((یقین)) به زبان تاتاری به جرگه مطبوعات اسلامی پیوستند. پس از وقوع انشعاب در اداره روحانیت مسلمانان بخش اروپایی و سیبری، نهادهای مفتی‌های جداشده روزنامه‌های خود را منتشر کردند. در سال ۱۹۹۲ اداره روحانیت مسلمانان باشقیرستان روزنامه روسی زبان ((اسلام و جامعه)) را دایر کرد و اداره روحانیت مسلمانان بخش اروپایی روسیه از سال ۱۹۹۴ مشغول انتشار ماهنامه ((منبراسلام)) گردید. اوایل دهه ۱۹۹۰ مسلمانان داغستان نیز صاحب نشریات خود شدند. (آراکلیان، ۱۳۸۹: ۹)

تا پایان قرن بیستم بیشتر سازمان‌های متمرکز اسلامی صاحب روزنامه بودند. روزنامه منبر اسلام متعلق به اداره روحانیت مسلمانان بخش اروپایی روسیه که ارگان رسمی شورای مفتی‌های روسیه نیز بودند، منظم‌تر از همه منتشر می‌شد. در حالی که سایر نشریات بصورت مرتب منتشر نمی‌شدند، این ماهنامه با ۹۹۹ نسخه منتشر می‌گردید. بعضی جمعیت‌های اسلامی نیز سعی می‌کردند روزنامه‌های خود را به چاپ برسانند، ولی شور و شوق آن‌ها فقط برای چند شماره اول کفایت می‌کرد. (پای، دبلیو، ۱۳۸۰: ۹)

در آستانه انتخابات پارلمانی سال ۱۹۹۹ تلاشی برای ایجاد روزنامه اسلامی سراسری بعمل آمد زیرا احتیاج مبرمی به این نشریه احساس می‌شد. با سفارش جنبش ((رفاه)) ویاچسلاو پولوسین (کشیش حوزه کلیسایی کالوگا که در تابستان سال ۱۹۹۹ اسلام آورد) به این کار همت گماشت.

اواخر سال ۲۰۰۱ پولوسین با کمک حامیان مالی اداره روحانیت مسلمانان داغستان، انتشار روزنامه

انجمن مطالعات جهان اسلام
Islamic World Studies Association
جمعیة دراسات العالم الاسلامی
فصلنامه علمی -پژوهشی
پژوهشهای سیاسی جهان اسلام

[Downloaded from priw.ir on 2026-11-08]
[DOR: 20.1001.1.23222980.1401.12.2.7.4]

((همه چیز درباره اسلام)) را آغاز کرد. این نشریه که طیف وسیع خوانندگان را مخاطب قرار می‌داد، بایست کار روزنامه مسلمان را استمرار می‌بخشید. این نشریه که با ۳۵ هزار نسخه منتشر گردید، در سال ۲۰۰۳ تعطیل شد و تا کنون هیچ نشریه دیگری نتوانسته جای خالی روزنامه سراسری اسلامی را بگیرد (صیدی، ۱۳۸۸:۲۲)

البته پیش از اینکه مشکلات مالی مانع از انجام این کار شود، فقدان مرکز واحد اطلاع رسانی در جامعه اسلامی روسیه و تفاوت‌های جدی بین فرقه‌های اسلامی از موانع مهم انتشار چنین نشریه‌ای به شمار می‌آید. در واقع نمی‌توان در یک روزنامه مطالبی را جمع کرد که به اندازه یکسان برای مسلمانان داغستان، سنت پترزبورگ، کالینینگراد و منطقه ساخالین جالب و قابل قبول باشد.

در ژانویه ۲۰۰۲ روسیه شاهد اولین تجربه موفق انتشار مجله سراری اسلامی شد. اداره روحانیت مسلمانان داغستان به انتشار ماهنامه ((اسلام)) پرداخت که تا کنون بصورت منظمی منتشر می‌شود. در سه ماهه اول سال ۲۰۰۴ به ابتکار اداره روحانیت مسلمانان بخش اروپایی روسیه، اداره روحانیت مسلمانان جمهوری تاتارستان و اداره روحانیت نیژنی نوگورود، فصلنامه ((منار)) بعنوان مجله روسی ((مکتب اسلام)) تأسیس شد. این مجله برخلاف مجله اسلام که قشرهای وسیع‌تری را مخاطب قرار می‌دهد، بر مسائل علوم الهی تاکید می‌کند

در سال ۲۰۰۷ شورای مفتی‌های روسیه با شبکه ((روسیاالیوم)) که در همان سال پخش برنامه‌های خود برای کشورهای خاورمیانه را شروع کرده بود، توافق کرد و همراه با شبکه تلویزیونی ((جهان اسلام))، سایت ((تلویزیون اسلامی)) را تأسیس نمود. (عسگری، ۱۳۸۵: ۱۹)

شبکه تلویزیونی مکه در همان سال مقامات عربستان سعودی با کسب حمایت اولیه راویل عین الدین، راه اندازی نسخه روسی شبکه تلویزیونی ((مکه)) را اعلام کردند که هدف آن تنویر افکار بینندگان، آگاه کردن مردم از اهداف معنوی، اخلاقی و انسانی اسلام، برطرف کردن ادعاهای نادرست تصنعی پیرامون دین اسلام، تغییر برداشت از اسلام، جداکردن مفاهیم تروریسم و افراط از دین، اعلام شد. همچنین گفته شد که این شبکه به پخش برنامه‌های روشنگرانه برای مسلمانان مناطق مختلف کشور، درباره دین خواهد پرداخت تا مسلمانان را از نفوذ افراطیونی که از آن‌ها استفاده سیاسی می‌کنند، مصون دارد؛ بنابراین مسلمانان روسیه در آینده نزدیک در معرض بیشتر تبلیغات وهابی-کیش رسمی عربستان سعودی-قرار خواهند گرفت.

[Downloaded from priw.ir on 2026-11-08]
[DOR: 20.1001.1.23222980.1401.12.2.7.4]

۳-امروز و آینده رسانه‌های اسلامی گروهی روسیه

در حال حاضر حوزه رسانه‌های گروهی اسلامی در فدراسیون روسیه بسیار ضعیف و توسعه نیافته است. این امر در مقایسه با رسانه‌های دیگر مذاهب از جمله مسیحیان ارتدوکس، یهودیان و پروتستان‌ها به طور ملموس قابل تشخیص می‌باشند. در اوضاع کنونی و به رغم پیگیری جامعه اسلامی روسیه و دیدگاه مثبت مقامات ارشد این کشور برای عرضه دیدگاه‌های اصیل اسلامی، مسلمانان روسیه فاقد روزنامه یا مجله واحد سراسری و نیز برنامه رادیو تلویزیونی در سطح فدرال می‌باشند. (قوام، ۱۳۸۸: ۱۴)

برنامه تلویزیونی ((مسلمانان)) که روز جمعه پخش می‌شود، بیشتر حالت قوم شناسی دارد و نه از معارف اسلام، بلکه آداب و رسوم اقوام مسلمانان را تصویر می‌کشد. برنامه‌هایی چون ((سخن پدر روحانی)) ارتدوکس که بهترین نوع برنامه برای محافل وسیع مردم شناخته شده است، تنها در تارتارستان پخش می‌گردد. برنامه ((خطبه شب)) با اجرای خطیب جمیل یوسکایف-رئیس اداره بین المللی اداره روحانیت مسلمانان تارتارستان - پخش می‌شود.

تقریباً هر یک از ۵۷ اداره روحانیت مسلمانان روسیه، روزنامه خود را دارد یا در آینده نزدیک مایلند که چنین فضایی داشته باشند. معمولاً این نشریات حداکثر ماهی یکبار منتشر می‌شوند، شمارگان محدودی دارند و بیشتر به تجدید چاپ خبرها از اینترنت و روزنامه‌های غیرمذهبی می‌پردازند. حدود ۴۰ درصد روزنامه‌های ادارات روحانیت، به زبان‌های قومی و بیشتر به تاتاری منتشر می‌شوند. اداره‌های بزرگ روحانیت (اداره روحانیت مسلمانان بخش اروپایی روسیه، جمهوری تاتارستان، داغستان، چچن، اداره مرکزی روحانیت مسلمانان روسیه، نیژنی نووگوراد و منطقه پرم) چند نشریه دارند. (عباس اف، ۱۳۸۳: ۶-۱۱)

٤-روزنامه السلام و معلومات

در میان روزنامه‌هایی که ادارات روحانیت مسلمانان تأسیس کرده‌اند، روزنامه ((السلام)) اداره روحانیت مسلمانان داغستان با ۴۷ هزار نسخه از بیشترین شمارگان برخوردار است. غیرمسلمانان بیشتر با روزنامه ((منبر اسلام)) آشنا هستند که اداره روحانیت مسلمانان بخش اروپایی روسیه با شمارگان ۱۰ هزار نسخه منتشر می‌کند. این روزنامه‌ها همچنین ارگان رسمی شورای مفتی‌های روسیه محسوب می‌شود. اداره مرکزی روحانیت مسلمانان روسیه از سال ۱۹۹۰ با وقفه‌های متعدد روزنامه ((معلومات)) را منتشر می‌کند که بصورت غیر منظم با شمارگان ۹۹۹ نسخه چاپ می‌شود. نشریه ایمان به زبان‌های

انجمن مطالعات جهان اسلام
Islamic World Studies Association
جمعية دراسات العالم الاسلامي
فصلنامه علمی -پژوهشی
پژوهشهای سیاسی جهان اسلام

[Downloaded from priw.ir on 2026-11-08]
[DOR: 20.1001.1.23222980.1401.12.2.7.4]

روسی و تاتاری، قدیمی‌ترین نشریه مسلمانان تاتارستان محسوب می‌گردد. در مجموع، اداره روحانیت مسلمانان جمهوری تاتارستان و نهادهای نزدیک به آن، بیش از ۲۰ عنوان روزنامه و مجله منتشر می‌کنند. روزنامه‌هایی نیز به همت دانشجویان دانشگاه اسلامی روسیه (فروروم) و کالج اسلامی قازان (المرجان) منتشر می‌شود.

روزنامه ((مدینه الاسلام)) متعلق به اداره روحانیت نیژی نووگوراد بصورت الکترونیک تماماً در دسترس علاقه مندان قرار می‌گیرد. در این منطقه همچنین سالنامه علوم الهی ((مولد النبی)) و سالنامه علمی ((اسلام)) در منطقه نیژنی انتشار می‌یابد. از روزنامه‌های غیروابسته اسلامی باید به نشریه ((نورالاسلام)) (ماخاچ قلعه) نزدیک به اداره روحانیت مسلمانان داغستان (از سال ۱۹۹۷ با شمارگان حدود ۶ هزار نسخه)، روزنامه ((اندیشه)) (نشریه کنگره اسلامی ((اندیشه آزاد))) که منتشر می‌گردد و نیز به پیک اسلامی (ماخاچ قلعه) که بخشی از مطالبش در سایت مربوطه یافت می‌شود، اشاره کرد. همچنین مجلات ((اسلام)) و ((منار)) را به ترتیب اداره روحانیت مسلمانان داغستان و شورای مفتی‌های روسیه منتشر می‌کنند. (ابراهیمی ترکمان،۱۳۹۵: ۱۶)

۵-رسانه وهابیت در روسیه

در بیشتر مناطق روسیه که جمعیت مسلمان قابل توجهی دارند، در شبکه‌های رادیویی و تلویزیونی محلی برنامه‌هایی درباره اسلام پخش می‌شود. این همکاری بصورت موفق در چچن، داغستان، تاتارستان، قره چای-چرکس، اینگوش و منطقه اورنبورگ جریان دارد. عموم روزنامه‌های اسلامی بعلت شمارگان پایین و دست دوم بودن مطالب آن‌ها در اذهان مسلمانان نفوذ چندانی ندارند. همین امر در مورد مجلات نیز صحت دارد که بخاطر قیمت بالا و شبکه ضعیف توزیع، در دسترس کمتر کسی قرار دارند. در این موقعیت رسانه‌های اینترنتی به منابع کلیدی برای کسب برتری در میدان اطلاع رسانی تبدیل شده‌اند. وهابیون نیز مطبوعاتی دارند که روزنامه‌های ((القاف))، ((پرچم اسلام)) (داغستان) و ((حکمت)) (باشقیرستان) از معروف‌ترین آن‌ها هستند. (بنی هاشمی، ۱۳۸۸: ۲۶)

٦-پوتین؛ روسیه را یکی از مدافعان اصلی اسلام در جهان می‌داند

در حال حاضر رهبری مسلمانان روسیه را دو ساختار مجزا از یکدیگر بر عهده دارند که شامل ((اداره مرکزی مسلمانان روسیه)) و دیگری ((شورای مفتی‌های روسیه)) است. رهبران این دو ساختار مذهبی در

[Downloaded from priw.ir on 2026-11-08]
[DOR: 20.1001.1.23222980.1401.12.2.7.4]

شورای امور مذاهب تحت نظارت ریاست جمهوری روسیه که مسائل ادیان روسیه در آن بررسی می‌شود، عضویت دارند. رهبری شورای مفتی‌های روسیه هر چهارسال، یک مرتبه انتخاب می‌شود و اکنون نیز راویل عین الدین ریاست این نهاد عالی اسلامی را بر عهده دارد.

شورای مفتی‌های روسیه از نظر سازماندهی منسجم‌تر است و از جایگاه برتری نسبت به اداره مرکزی مسلمانان روسیه که مرکز آن در اوفای جمهوری باشقیرستان قرار دارد، برخوردار است. این شورا از چند مدیریت تشکیل یافته که روسای ادارات مسلمانان بخش آسیایی هماهنگی امور مسلمانان قفقاز و مسلمانان منطقه ولگا از جمله این مدیران هستند. رهبران مسلمانان روسیه پس از فروپاشی شوروی تلاش‌های زیادی را برای آموزش اسلامی بمنظور بی نیازی از اعزام طلاب به کشورهای اسلامی از جمله عربستان و مصر بعمل آورده‌اند. در روسیه چهار دانشگاه اسلامی در مسکو، سنت پترزبورگ، قازان (مرکز جمهوری تاتارستان) و گروزنی در امر آموزش طلاب دینی فعالیت می‌کنند. همچنین چندین بنیاد اسلامی و مدرسه دینی در مناطق مسلمان نشین روسیه از جمله تاتارستان، داغستان و چچن فعالیت می‌کنند (کاظمی، ۱۳۸۴: ۱۳)

تغییرات مثبت در زندگی سازمان‌های مسلمان، بطور غیر مستقیم با دموکراسی مرتبط است تعداد مساجد در این کشور پیوسته در حال افزایش است. امروزه عملاً در تمام نقاط این کشور، هر جایی که مسلمانان زندگی می‌کنند، انجمن‌های دینی فعالیت دارند. مسجد وظیفه تبلیغات اسلامی، تربیت مذهبی مسلمانان و پرورش جهان بینی مذهبی آن‌ها را بر عهده دارد. فعالان دینی امکان انجام وعظ و تبلیغ را بصورت آزادانه در اختیار دارند و می‌توانند تعالیم دین خود را به راحتی تبلیغ کنند. سازمان‌های دینی و والدین نیز آزادانه می‌توانند به تربیت نسل جوان بپردازند و فرزندان خود را بر اساس اصول اسلامی تربیت کنند. سازمان‌های اسلامی از این امکان برخوردارند که گروه خادمان اسلام را آماده و تربیت کنند. از یاد نباید برد که طی ۷۰ سال حاکمیت شووری، هیچ موسسه و محلی برای تحصیلات دینی مسلمانان در روسیه وجود نداشت.

ذکر این نکته ضروری است که مسلمانان روسیه واقعاً خود را بخشی از دنیای اسلام احساس می‌کنند. هر فرد مسلمان در روسیه تحصیل خوب غیرمذهبی دارد. او حداقل مدرسه متوسط را تمام کرده و بسیاری از آن‌هایی که وارد مسجد می‌شوند، تحصیلات عالیه دارند. از طرفی باید پذیرفت که مسلمانان معاصر روسیه در جو فرهنگی ارزش‌های هنری اروپایی بزرگ شده‌اند و به همین دلیل نمی‌توان خواسته‌های معنوی او را به ارزش‌ها و موازین سنتی شرقی محدود کرد. مسلمان روس می‌کوشد در اسلام جواب

انجمن مطالعات جهان اسلام
Islamic World Studies Association
جمعیة دراسات العالم الاسلامی
فصلنامه علمی -پژوهشی
پژوهشهای سیاسی جهان اسلام

[Downloaded from priw.ir on 2026-11-08]
[DOR: 20.1001.1.23222980.1401.12.2.7.4]

سئوالات فلسفی جهان بینی را پیدا کند که در زندگی معاصر، فعالیت کاری و معاشرت با پیروان ادیان و نمایندگان اقوام دیگر یا ضمن مطالعه کتب و تماشای فیلم بروز می‌کنند. (آنتونی، ۱۳۸۳: ۱۸)

۷-دیدگاه دولت روسیه نسبت به مسلمانان

دیدگاه دولت روسیه نیز نسبت به مسلمانان تا حد زیادی تغییر کرده آن‌ها مسلمانان را بعنوان بخشی از شهروندان روسی پذیرفته‌اند، به نحوی که پوتین روسیه را یکی از مدافعان اصلی در جهان می‌داند. مسکو عضویت در سازمان همکاری اسلامی را مطرح کرد و سران حماس را هم به روسیه دعوت کرد.

اسماعیل گاسپرینسکی-یکی از اصلاح گران برجسته مسلمان در قرن گذشته- می‌نویسد دولت روسیه (تزاری) در خصوص ((اسلام روسی)) هیچ اصل و راهی در نظر نگرفته بود و تصور می‌شده که چنین تصمیمی برای آن دوره بهتر و لازم بوده است. در دوره‌های مختلف، این ملت (روس‌ها) به نوعی با مسلمانان درگیر بوده است، چه به صورت جنگ و چه به صورت مهاجرت جمعی از مسلمانان به روسیه و چه به صورت دیگر که هر یک از به نوبه خود تاثیراتی در نوع نگاه به اسلام و شیوه زندگی مسلمانان داشته است.

در شکل گیری نگاه منفی به اسلام، منافع جغرافیایی روسیه نیز نقش کمی نداشته است. رهایی از این شرایط یک راه حل دارد و آن اینکه روسیه باید تمام حقوق امروز سیاست را در برخورد با اسلام و مسلمانان، سیاست ارزیابی غیر مغرضانه اسلام، برآورد منافع و احوال مسلمانان، برقراری روابط بین المللی و بین ادیان و توافق در جامعه، در نظر بگیرد. شورای مفتیان روسیه آمادگی شرکت فعال در تدوین و تحقق این سیاست‌ها را دارند. پژوهش‌ها نشان می‌دهد بهبود گسترش روابط روسیه با جهان اسلام اهمیت ویژه‌ای در آینده روسیه خواهد داشت. این کار را باید به نحوی شروع کرد که جامعه بتواند تصور درستی از اسلام و نحوه تأثیر آن بر امت و شیوه رفتاری مسلمانان داشته باشد. متاسفانه اکنون، بخش غیرمسلمان جمعیت کشور روسیه، تصورات نادرستی از اسلام دارند. (حیدری، ۱۳۸۶: ۱۶)

در حال حاضر رهبری مسلمانان روسیه را دو ساختار مجزا از یکدیگر بر عهده دارند که شامل ((اداره مرکزی مسلمانان روسیه)) و دیگری ((شورای مفتی‌های روسیه)) است. رهبران این دو ساختار مذهبی در شورای امور مذاهب تحت نظارت ریاست جمهوری روسیه که مسائل ادیان روسیه در آن بررسی می‌شود، عضویت دارند. رهبری شورای مفتی‌های روسیه هر چهارسال، یک مرتبه انتخاب می‌شود و اکنون نیز راویل عین الدین ریاست این نهاد عالی اسلامی را بر عهده دارد.

[Downloaded from priw.ir on 2026-11-08]
[DOR: 20.1001.1.23222980.1401.12.2.7.4]

شورای مفتی‌های روسیه از نظر سازماندهی منسجم‌تر است و از جایگاه برتری نسبت به اداره مرکزی مسلمانان روسیه که مرکز آن در اوفای جمهوری باشقیرستان قرار دارد، برخوردار است. این شورا از چند مدیریت تشکیل یافته که روسای ادارات مسلمانان بخش آسیایی هماهنگی امور مسلمانان قفقاز و مسلمانان منطقه ولگا از جمله این مدیران هستند. رهبران مسلمانان روسیه پس از فروپاشی شوروی تلاش‌های زیادی را برای آموزش اسلامی بمنظور بی نیازی از اعزام طلاب به کشورهای اسلامی از جمله عربستان و مصر بعمل آورده‌اند. در روسیه چهار دانشگاه اسلامی در مسکو، سنت پترزبورگ، قازان (مرکز جمهوری تاتارستان) و گروزنی در امر آموزش طلاب دینی فعالیت می‌کنند. همچنین چندین بنیاد اسلامی و مدرسه دینی در مناطق مسلمان نشین روسیه از جمله تاتارستان، داغستان و چچن فعالیت می‌کنند (Hameiri,2009: 38)

تغییرات مثبت در زندگی سازمان‌های مسلمان، بطور غیر مستقیم با دموکراسی مرتبط است، تعداد مساجد در این کشور پیوسته در حال افزایش است. امروزه عملاً در تمام نقاط این کشور، هر جایی که مسلمانان زندگی می‌کنند، انجمن‌های دینی فعالیت دارند. مسجد وظیفه تبلیغات اسلامی، تربیت مذهبی مسلمانان و پرورش جهان بینی مذهبی آن‌ها را بر عهده دارد. فعالان دینی امکان انجام وعظ و تبلیغ را بصورت آزادانه در اختیار دارند و می‌توانند تعالیم دین خود را به راحتی تبلیغ کنند. سازمان‌های دینی و والدین نیز آزادانه می‌توانند به تربیت نسل جوان بپردازند و فرزندان خود را بر اساس اصول اسلامی تربیت کنند. سازمان‌های اسلامی از این امکان برخوردارند که گروه خادمان اسلام را آماده و تربیت کنند. از یاد نباید برد که طی ۷۰ سال حاکمیت شووری، هیچ موسسه و محلی برای تحصیلات دینی مسلمانان در روسیه وجود نداشت.

ذکر این نکته ضروری است که مسلمانان روسیه واقعاً خود را بخشی از دنیای اسلام احساس می‌کنند. هر فرد مسلمان در روسیه تحصیل خوب غیر مذهبی دارد. او حداقل مدرسه متوسط را تمام کرده و بسیاری از آن‌هایی که وارد مسجد می‌شوند، تحصیلات عالیه دارند. از طرفی باید پذیرفت که مسلمانان معاصر روسیه در جو فرهنگی ارزش‌های هنری اروپایی بزرگ شده‌اند و به همین دلیل نمی‌توان خواسته‌های معنوی او را به ارزش‌ها و موازین سنتی شرقی محدود کرد. مسلمان روس می‌کوشد در اسلام جواب سئوالات فلسفی جهان بینی را پیدا کند که در زندگی معاصر، فعالیت کاری و معاشرت با پیروان ادیان و نمایندگان اقوام دیگر یا ضمن مطالعه کتب و تماشای فیلم بروز می‌کنند. (Ismayilof, 2009: 11)

فصلنامه علمی-پژوهشی
پژوهشهای سیاسی جهان اسلام

[Downloaded from priw.ir on 2026-11-08]
[DOR: 20.1001.1.23222980.1401.12.2.7.4]

۸-دیدگاه دولت روسیه نسبت به مسلمانان

دیدگاه دولت روسیه نیز نسبت به مسلمانان تا حد زیادی تغییر کرده آن‌ها مسلمانان را بعنوان بخشی از شهروندان روسی پذیرفته‌اند، به نحوی که پوتین روسیه را یکی از مدافعان اصلی در جهان می‌داند. مسکو عضویت در سازمان همکاری اسلامی را مطرح کرد و سران حماس را هم به روسیه دعوت کرد.

اسماعیل گاسپرینسکی-یکی از اصلاح گران برجسته مسلمان در قرن گذشته- می‌نویسد دولت روسیه (تزاری) در خصوص ((اسلام روسی)) هیچ اصل و راهی در نظر نگرفته بود و تصور می‌شده که چنین تصمیمی برای آن دوره بهتر و لازم بوده است. در دوره‌های مختلف، این ملت (روس‌ها) به نوعی با مسلمانان درگیر بوده است، چه به صورت جنگ و چه به صورت مهاجرت جمعی از مسلمانان به روسیه و چه به صورت دیگر که هر یک از به نوبه خود تاثیراتی در نوع نگاه به اسلام و شیوه زندگی مسلمانان داشته است (Kamrava,2001: 55)

در شکل گیری نگاه منفی به اسلام، منافع جغرافیایی روسیه نیز نقش کمی نداشته است. رهایی از این شرایط یک راه حل دارد و آن اینکه روسیه باید تمام حقوق امروز سیاست را در برخورد با اسلام و مسلمانان، سیاست ارزیابی غیر مغرضانه اسلام، برآورد منافع و احوال مسلمانان، برقراری روابط بین المللی و بین ادیان و توافق در جامعه، در نظر بگیرد. شورای مفتیان روسیه آمادگی شرکت فعال در تدوین و تحقق این سیاست‌ها را دارند. پژوهش‌ها نشان می‌دهد بهبود گسترش روابط روسیه با جهان اسلام اهمیت ویژه‌ای در آینده روسیه خواهد داشت. این کار را باید به نحوی شروع کرد که جامعه بتواند تصور درستی از اسلام و نحوه تأثیر آن بر امت و شیوه رفتاری مسلمانان داشته باشد. متاسفانه اکنون، بخش غیرمسلمان جمعیت کشور روسیه، تصورات نادرستی از اسلام دارند.

ترس خاندان علی اف از وزیر وقت امنیت ملی تا رئیس حزب اسلامی آذربایجان سیاست‌های غلط حاکمیت آذربایجان در برخورد با مناسبات دینی، خیانت درون حکومت و انشعابات مذهبی سبب شد تا الهام علی اف هم از حاج موسم صمداف رئیس حزب اسلامی بترسد و هم الدار محمودوف، وزیر وقت امنیت ملی جمهوری آذربایجان (سرکوبگر تشیع در آن کشور) را به علت تدارک کودتا برکنار کند. (Leonard,2006: 16)

۹-تاریخچه نفوذ تشیع در آذربایجان از صفویه تا پایان جماهیر شوروی

دین اسلام در قرن هفتم میلادی توسط اعراب به سرزمین‌های ایرانی آن سوی ارس نفوذ کرد و به تدریج،

[Downloaded from priw.ir on 2026-11-08]
[DOR: 20.1001.1.23222980.1401.12.2.7.4]

جایگزین دین مسیحیت شد. پیشروی مسلمانان در قفقاز، از آذربایجان ایران شروع شده است. تشیع در آذربایجان، از دوران بعد از فروپاشی ایلخانان تا تأسیس دولت صفویه، روندی روبهرشد را پشت سر نهادهاست. در دوران تیموری، نیز تشیع گسترش بسیاری در جامعه آذربایجان یافت که از مظاهر مهم آن، نهضت حروفیان در این سرزمین است. در دوران ترکمانان قراقویونلو و آققویونلو، نفوذ و گسترش تشیع در جامعه یآذربایجانبهحدی رسید که این حاکمان را نیز متأثر ساخت، بهگونهایکه وضع تشیع در دوران ترکمانان را می‌توان مقدمهٔ رسمیتآندردوره یصفویه در آذربایجان و ایران محسوب کرد. در یک تقسیمبندی کلی، می‌توان نگرش حکومتگران مسلط بر آذربایجان، از دوران انحلال ایلخانان تا روی کار آمدن صفویان، را به مذهب تشیع، در دوره‌های حکومت‌های چوپانیان، آل جلایر و تیموریان عنوان کرد که در آن، نگرش مثبت حکومتگران ایلخانی به مذهب تشیع ادامه یافت، بهگونهایکه با وجود موانع گسترش تشیع و مشکلات شیعیان در این دوران، گرایش‌ها و تمایلات شیعی بارزی از حکومتگران مشاهده می‌شود و نیز دوران تسلط ترکمانان قراقویونلو و آققویونلو بر آذربایجان که در این برهه، حکومتگران ترکمان، بهویژه حاکمیان قراقویونلو، تعلقخاطر خویش را به مذهب تشیع بیش از گذشتگان آشکار ساختند. شهرت قراقویونلوهای این دوره به تشیع، نمایانگر نفوذ تشیع در بالاترین حد خود در جامعه یآذربایجاناست. (Menocal,2011: 32)

۱۰- کنترل جریانات مذهبی در آذربایجان توسط بخش ویژه مدیریت پنجم کا. گ. ب

اداره روحانیان مسلمانان قفقاز که از سال ۱۹۸۰ در باکو به رهبری شیخ‌الاسلام اللهشکور پاشازاده رهبری می‌شد، قدیمی‌ترین نهاد دینی آذربایجان و منطقه به شمار می‌رفت. فلسفه وجودی این اداره که بنای اصلی آن در دوره تزارهای روس نهاده شد، کنترل گرایش‌های دینی مسلمانان و دولتی و حکومتی کردن دین اسلام توسط روس‌ها بوده و در دوره اتحاد جماهیر شوروی نیز به رغم ماهیت الحادی نظام کمونیستی، این اداره پابرجا بوده است. با این حال مقامات دینی و مسئولان این اداره، با وجود همکاری و هماهنگی مداوم با حکومت در مواقعی که کنترل‌های دولتی کم شد، رفتارهای مستقل و مبتنی بر احیاگری دینی از خود بروز داده‌اند. این رویکرد چه در دوران قبل از استقلال آذربایجان و چه بعد از آن به چشم می‌خورد. اداره روحانیان در سال‌های ابتدایی بعد از استقلال کشور، فعالیت‌های دینی خود را گسترش داد و روزنامه سلام را منتشر کرد که بعد از اندک زمانی انتشار آن متوقف شد. گسستن از حکومت مسکو برای آذربایجان، همانند سایر ملل مسلمان جماهیر شوروی، یک نقطه عطف برای برقراری روابط با جهان اسلام بود از این رو توجه به اعتقادات دینی مردم و مطالبات آن‌ها از دولت ملی از یک سو و واهمه حاکمیت

انجمن مطالعات جهان اسلام
Islamic World Studies Association
جمعیة دراسات العالم الاسلامی
فصلنامه علمی -پژوهشی
پژوهشهای سیاسی جهان اسلام

[Downloaded from priw.ir on 2026-11-08]
[DOR: 20.1001.1.23222980.1401.12.2.7.4]

از اوج‌گیری باورهای دینی و رسیدن عنصر دین در جامعه به حالت کنترل ناشدنی توسط دولت از سوی دیگر، حاکمیت ملی تازه‌تأسیس آذربایجان را برآن داشت تا در سال ۱۹۹۲ (یک سال بعد از استقلال)، دولت وقت آذربایجان در اقدامی شتاب‌زده، قانونی را با نام «قانون آزادی‌های دینی»، به تصویب رساند و با توجه به این شتاب‌زدگی، چند سال بعد آن را اصلاح و مواردی را به آن اضافه کرد. پس از استقلال این کشور، دین به تدریجبه عرصه زندگی اجتماعی مردم بازگشت. بسیاری از مقامات این کشور از افراد بازمانده دوره حکومت شوروی سابق بودند و خط‌مشی بی‌دینی و ملی‌گرایی را در پیش گرفتند، ولی در کنار آن، بنابه دلایل گوناگون، سعی کردند از مشروعیت و مقبولیت اسلام در چارچوب خاص خود استفاده کنند. در پی احیای معارف اسلامی و ارزش‌های شیعی در آذربایجان، مرکز پژوهش‌های دینی در سال ۱۹۹۹ تأسیس شد و ائلچین عسگراُف علاوه بر درج مطالب خبری و تحلیلی در سایت اینترنتی، مجله قطب را نیز منتشر کرد. در واقع شکل‌گیری و فعالیت احزاب اسلام‌گرا، در بستر همین محصول تاریخی صورت پذیرفته است. از این رو، با بررسی سیر تحول اسلام در آذربایجان، می‌توان به درک بهتر فضای سیاسی ـ مذهبی حاکم بر فعالیت‌های اسلام‌گرایان در این کشور رسید (Migdal, 2004: 58)

۱۱-تأثیر علمای جهان اسلام در آذربایجان

با وجود اینکه در اوایل سالهای ۱۹۹۰ نفوذ مکتب شیعه در آذربایجان واقعاً قوی بوده است، در سال‌های اولیه استقلال این کشور، رایزنان و مبلغانج. ا.ا در اکثر نقاط جمهوری آذربایجان فعالیت می‌کردند ولی به مرور زمان این مبلغان با رقابت شدیدی از سوی جمعیت‌های شیعه محلی روبرو شدند که از حمایت دولت مرکزی برخوردار بودند. آنچه که در جدایی آذربایجان از ایران شیعه نقش کلیدی را بازی کرد، گرایش لاییک و غربی مقامات رسمی باکو بوده است. به همین دلیل در جمهوری آذربایجان شکل خاص اسلام شیعه اثنی عشری به وجود آمده است که تفاوت‌هایی دارد. از طرفی شیعیان آذربایجان و عراق شباهت‌هایی با هم دارند. بسیاری از شیعیان آذربایجان و عراق، از آیت‌الله سیستانی به عنوان یک رهبر روحانی مشترک تبعیت می‌کنند.. از این رو گرایش شیعیان به سایر مراجع جهان اسلام را می‌توان مشاهده کرد، همچون در جریان سفر آیت الله نوری همدانی، که به یکی دیگر از بهانه‌های تبلیغاتی شبکه رسانه‌ای جمهوری آذربایجانعلیه شیعیان تبدیل شد و برخی فعالین دینی رابه عناصر وابسته به ایران و غیرملی معرفی کرد تا با تخریب وجهه فعالان شیعی، از گرایش عمومی مردم جمهوری آذربایجان به احیای آیین‌های شیعی جلوگیری به عمل آورده شود. (Lincoln, 2009: 16)

[Downloaded from priw.ir on 2026-11-08]
[DOR: 20.1001.1.23222980.1401.12.2.7.4]

ترس از وزیر امنیت ملی و رئیس حزب اسلام؛ ترس از تشیع یا کودتای نظامی؟ برکناری الدار محمودوف، وزیر امنیت ملی جمهوری آذربایجان و برکناری و بازداشت دستکم ۲۰ مقام امنیتی عالیرتبه (با کمک سرویس امنیتی F.S.B)، به علت تدارک کودتا علیه الهام علی اف، رییس جمهوری آذربایجانضربه سهمگینی به ساختار وزارت امنیت ملی به عنوان مهمترین ارگان سرکوب فعالان شیعی وارد کرد و فضایی را ایجاد کرد که ارتباطات وزارت امنیت ملی با جریان وهابی و تکفیریها در این فضا افشاء بیش از پیش افشاء شد. فرقه بهاییت و وهابیت دو شاخه انحراف در آذربایجان محسوب می‌شود. فرقه بهایی با دو تشکل ثبت‌شده و قانونی در جامعه آذربایجان بصورت نامحسوس فعالیت می‌کند. وهابیت هم در این کشور در منطقه قفقاز، معمولاً از نواحی داغستان و چچنستان تغذیه می‌شوند. پرواضح است که این گروه اقلیت، با هدف تغییر ترکیب جمعیتی آذربایجان و جلوگیری از رشد جریان اصیل اسلامی در این کشور، قصد رویارویی با شیعیان را دارند. (Peimani,2009: 18)

اما با این حال، پس از مدتی نوع اسلام‌ستیزی در کشور آذربایجان تغییر کرد. حکومت آذربایجان حاج موسم صمداف، رئیس حزب اسلامی این کشور که از رهبران مذهبی نیز محسوب می‌شد را به اتهام اقدام علیه امنیت ملی و تحریک مردم علیه حکومت که در اطلاعیه وزارت کشور آذربایجان آمده بود دستگیر کرد. صمداف متهم به این شده بود که از مغازه و منزل پسرعموی وی و منازل نزدیکان، چند عدد خمپاره، نارنجک و اسلحه به همراه مطالب دینی رادیکال ضبط شده است. لکن موسم صمداف رئیس حزب اسلامی که در مخالفت با قانون ممنوعیت حجاب در مدارس دستگیر شده بوددر صدد اجبار دولت به عقب نشینی از سیاست‌های دین ستیز و حجاب ستیز دولت بود. حزب اسلامی و انصارانش بر این عقیده بودند که هرکس بخواهد با معنویات مردم مبارزه کند، چه رئیس یک کشور باشد و یا یک شهروند عادی، محو خواهد شد و عامل اصلی تمامی مشکلات مردم و کلیه بی عدالتی‌ها از منظر آنان، رئیس جمهور آذربایجان می‌باشد.

باید در نظر داشت جریان‌های اسلام‌گرا نظیر؛ مرکز دفاع از آزادی اعتقادات، حزب اتحاد، حزب فضیلت، حزب سبز، اتحادیه اجتماعی دیرلر، اتحادیه اجتماعی بیرلیک، مجمع دینی مسجد جامع شهر باکو و.. هنوز موفق نشده‌اند شخصیت‌هایی با تجربه سیاسی و دارای وزن ملی در خود پرورش دهند. با نگاهی بر ساختار مذهبی جمهوری آذربایجان و نوع نگاه مردم و نخبگان این کشور به اسلام، شاید بر این مسئله هم باید توجه داشت که با تبلیغات منفی گروه‌های ضد شیعی در آذربایجان، پیروان و رهبران جریان اسلام‌گرای شیعی جایگاه سیاسی مقبولی در جامعه آذربایجان ندارند و همین امر، آثاری

[Downloaded from priw.ir on 2026-11-08]
[DOR: 20.1001.1.23222980.1401.12.2.7.4]

منفی را بر نقش‌آفرینی این رهبران در صحنه تحولات سیاسی ـ اجتماعی کشور به دنبال داشته است. (Tarkhan-Mouravi,2005: 3-4)

۱۲-نفوذ ترکیه در جریان اسلامی آذربایجان

نورچی هاکه گروهی وابسته به ترکیه می‌باشند، یکی از بانفوذترین گروه‌های اجتماعی ـ سیاسی آذربایجان است. نورچی‌ها با استفاده از نام اسلام و قوم‌گرایی ترک، نفوذ زیادی در آذربایجان یافته و اکنون به عنوان شعبه‌ای از اداره دیانت ترکیه به طور رسمی در باکو فعالیت دارند. تعدادی از رسانه‌ها از جمله کانال تلویزیونی و خبرگزار سایبری خزر وروزنامه زمان دراختیار آناناستکهرسانه‌هاییادشده، مبلغآیین‌هایاینگروههستند. دا نشگاهخزربهعنوانیکیازمراکزعمدهآموزش عالی آذربایجان، از آموزشگاه‌های اقماری نورچی ها است. برخی می‌گویند حتی عنوان اختصاری این دانشگاه که با حروف لاتینی f-g مشخص شده، برگرفته از حروف اول نام و نام خانوادگی فتحا... گولن رهبر نورچی‌ها در ترکیه است. آن‌ها در لباس روشن‌فکران ملی ظاهر می‌شوند و بیش‌تر فعالیت‌شان در مراکز دولتی و آموزشی است (Tsygankov,2007: 40)

[Downloaded from priw.ir on 2026-11-08]
[DOR: 20.1001.1.23222980.1401.12.2.7.4]

۱۳-نتیجه گیری

اگر ما بپذیریم که ایجاد مناقشه قره باغ سالها پیش از فروپاشی شوروی سابق و برای جلوگیری از اتحاد ایران و جمهوری آذربایجان طرح ریزی شده بود؛ بنابراین نفوذ مستمر غرب و سرویس‌های اطلاعاتی منطقه در قفقاز بی تردید بمنظور تأمین منافع آن‌ها می‌باشد. هرچند جمیع آذری‌ها به داشتن دولتی واحد و امنیت و ثبات داخلی اعتقاد دارند و این مسأله را بر بسیاری از اختلافات میان خود اولویت می‌دهند، امااایجاد ساختارهای خاص برای فعالیت‌های دینی در نهاد حکومت، نشان از این دارد که حکومت آذربایجان علی‌رغم پیشینه ضددینی ـ با قبول این‌که دولت فعلی در ماهیت خود از میراث اقتدارگرایی دوران شوروی بی‌بهره نیست ـ قبل از استقلال و نیز رویکرد سکولار بعد از استقلال، عنصر دین به ویژه اسلام و تشیع را به عنوان واقعیتی انکارناپذیر و بخش جدایی‌ناپذیر از هویت شهروندان خود پذیرفته و به رسمیت شناخته است. با این حال سیاست خاندان علی اف موسوم به «دموکراسی قطره‌چکانی» باعث گردیده که موافقان و مخالفانی را نیز در میان فعالان سیاسی در داخل آذربایجان پیدا کند.

باید در نظر داشت جریان‌های اسلام‌گرا نظیر؛ مرکز دفاع از آزادی اعتقادات، حزب اتحاد، حزب فضیلت، حزب سبز، اتحادیه اجتماعی دیرلر، اتحادیه اجتماعی بیرلیک، مجمع دینی مسجد جامع شهر باکوو.. هنوز موفق نشده‌اند شخصیت‌هایی با تجربه سیاسی و دارای وزن ملی در خود پرورش دهند. با نگاهی بر ساختار مذهبی جمهوری آذربایجان و نوع نگاه مردم و نخبگان این کشور به اسلام، شاید بر این مسئله هم باید توجه داشت که با تبلیغات منفی گروه‌های ضد شیعی در آذربایجان، پیروان و رهبران جریان اسلام‌گرای شیعی جایگاه سیاسی مقبولی در جامعه آذربایجان ندارند و همین امر، آثاری منفی را بر نقش‌آفرینی این رهبران در صحنه تحولات سیاسی ـ اجتماعی کشور به دنبال داشته است.

[Downloaded from priw.ir on 2026-11-08]
[DOR: 20.1001.1.23222980.1401.12.2.7.4]

منابع:

-ابوذر ابراهیمی ترکمان، تفاوت‌ها و همانندی‌های اتحاد جماهیر شوروی و فدراسیون روسیه، نشر اطلاعات،۱۳۹۵

-زرگر، افشین (الف)(۱۳۸۷)، «چالش‌های دولت-ملت سازی در جمهوری‌های قفقاز جنوبی»، ماهنامه رویدادها و تحلیل‌ها، دویست و بیست و هفتم.

-زرگر، افشین (ب)(۱۳۸۷)، «وضعیت روند دولت-ملت سازی در جمهوری ارمنستان»، فصلنامه مطالعات آسیای مرکزی و قفقاز، شماره شصت و دوم، تابستان

-زرگر، افشین، (الف)(۱۳۸۸)، «روند دولت-ملت سازی در جمهوری آذربایجان»، فصلنامه سیاست خارجی، سال بیست و سوم.

-زرگر، افشین، (ب)(۱۳۸۸)، گرجستان و روند دولت-ملت سازی فصلنامه مطالعات آسیای مرکزی و قفقاز، شماره شصت و پنجم، بهار.

-زرگر، افشین، (ج)(۱۳۸۸)، «مقایسه روند دولت-ملت سازی در سه جمهوری قفقاز جنوبی»، موسسه مطالعات ایران و اوراسیا، سال چهارم، شماره چهارم، بهار و تابستان.

-صیدی، مظفر (۱۳۸۸)، «عوامل ژئوپلیتیک جمهوری آذربایجان و تأثیر آن بر امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران» -فصلنامه مطالعات آسیای مرکزی و قفقاز، شماره شصت و پنجم، بهار.

-عباس اف، علی و چاخاتریان، هارویتون (۱۳۸۳)، «مناقشه قره باغ؛ آرمان‌ها و واقعیت‌ها»، تهران: موسسه فرهنگی مطالعات و تحقیقات بین المللی ابرار معاصر.

-عسگری، حسن، (۱۳۸۵)، «خط مشی‌های سیاست خارجی و امنیتی گرجستان»، فصلنامه مطالعات آسیای مرکزی و قفقاز، سال چهاردهم، دوره چهارم، شماره پنجاه و چهارم، تابستان.

-قوام، عبدالعلی؛ افشین زرگر (۱۳۸۸)، «دولت سازی، ملت سازی و نظریه روابط بین الملل»، تهران: دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم و تحقیقات تهران.

-کاظمی، احمد (۱۳۸۴)، «امنیت در قفقاز جنوبی»، تهران: موسسه فرهنگی مطالعات و تحقیقات بین المللی ابرار معاصر تهران.

-آراکلیان، گریگور (۱۳۸۹)، «مناقشه لا ینحل قره باغ، چهار ضلعی ایران-ارمنستان-ترکیه-آذربایجان»، ماهنامه اقتصاد ایران، مهر ماه.

-اسمیت آنتونی (۱۳۸۳)، درباره عوامل ناامنی در قفقاز جنوبی»، در مجموعه مقالات یازدهمین همایش بین المللی آسیای مرکزی و قفقاز، به کوشش پروین معظمی گودرزی، تهران: وزارت امور خارجه، مرکز چاپ و انتشارات.

-بنی هاشمی، میرقاسم (۱۳۸۸)، «چشم انداز توازن قدرت در قفقاز در پرتو تحول در روابط ترکیه-ارمنستان»، فصلنامه مطالعات راهبردی، سال دوازدهم، شماره چهارم، زمستان.

-پای، لوسین دبلیو و همکاران (۱۳۸۰)، «بحران‌ها و توالی‌ها در توسعه سیاسی»، مترجم، غلامرضا خواجه سروی، تهران: پژوهشکده مطالعات راهبردی.

-حیدری، محمدعلی (۱۳۸۶)، رژیم‌های بین المللی و تحولات سیاسی -اقتصادی در قفقاز»، فصلنامه سیاست، مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دوره سی و هفتم، شماره چهارم، زمستان.

[Downloaded from priw.ir on 2026-11-08]

[DOR: 20.1001.1.23222980.1401.12.2.7.4]

-Hameiri,shahar(2009),"Capacity and its Fallacies:International state Building as state Transformation ",Millennium:Journal of International studies,vol.38,No.1.

-Islamovic Elder,Papava,Vladimer(2008),"A New Concept for the baucasus",Southeast European and black Sea Studies,Vol.8,No,3,September

-Ismayilof,Murad and Michael Tkacik(2009),"Nation-Building and State building in Azerbaijan the Challenges of Education Abroad ",Turkish policy guarterly,Volume 8,Number4.

-Kamrava,Mehran(2001),"state-Building in Azerbaijan:The Search for consolidation",Middle East Journal,Vol.55,No.2,Spring.

Leonard,Thomas M(2006),"Encyclopdia of Developing World",Rutedge,New York.-

-Menocal,Alina Rocha(2011), "State Building for Peace:a New Paradigm for International Engagement in Post-Conflict fragile States?" Third World Quarterly,Vol.32,No.10.

-Migdal,S,Joel(2004),"State Building and the Non-Nation-State",Journal of International Affairs,Vol.58,No.1.Fall.

-Lincoln A,Mitchell (2009),"Compromising Democracy:State Building in Saakashvili s Georgia",centeral Asian Survry,Vol.28,No.2,June(2009).

-Peimani,Human (2009),"Conflict and security in central Asia and the Caucasus",Santa Barbara: ABC-CLIOLLC.

-Tarkhan-Mouravi,George (2005),"Ethnicity and State-Building in Georgia and the Caucasus",Global Dialogue,Volume7,Number3-4,Summer/Autumn.

-Tsygankov,Andrei P (2007),"Modern at last? Variety of Weak State in the post-Soviet World",Communist and Post –Communist Studies 40.

DOI: ۱۰.۲۱۸۵۹/priw-۱۲۰۲۰۷

به این مقاله این‌گونه ارجاع دهید:

خلیلی نژاد، روح اله (۱۴۰۱)، «سیر تحول رسانه و احزاب اسلامی از شوروی تا قفقاز جنوبی» فصلنامهٔ پژوهشهای سیاسی جهان اسلام، س۱۲، ش۲، تابستان ۱۴۰۱، صص ۱۸۹ - ۱۷۱.

[Downloaded from priw.ir on 2026-11-08]

[DOR: 20.1001.1.23222980.1401.12.2.7.4]